

D. Molnár István–Rácz Tibor

Márai Sándor és a lengyelek

D. Molnár István
(1941, Beregszász)
irodalom- és művelődéstörténész, műfordító

Rácz Tibor
(1967, Debrecen) tolmács,
a debreceni Lengyel Nemzeti Önkormányzat elnöke

120 éve született írónk csaknem húsz esztendeig az Osztrák–Magyar Monarchia állampolgára volt, amelyhez hozzátartozott az egykori és mai Lengyelország jelentős része. Az 1918-ban újjászületett lengyel állam is volt szomszédunk néhány évig a II. világháború előtt és alatt. 1900-ban szülővárosa, Kassa bő 40000 lakosából közel 26000 volt magyar, több mint 9200 szlovák és majdnem 3 és fél ezer német.¹ Családjá az ősi belvárosban élt, ezért nem tudott szlovákkul, „tótul”, tehát nem értette a közeli rokon lengyelt sem. „[...] a helybeli úri társaság társalgási nyelve hivatalosan a magyar volt, de otthon, a családban már a bevándorolt magyarok is inkább cipszertájszólású németet beszéltek. [...] A város hangulata magyar volt, de papucsban, ingujjban, vacsora után az urak is németre fordították a szót” – emlékezett gyermekkorára az *Egy polgár vallomásai* (1934–35) című alkotásában. Említ olyan nőt, aki „szlávós magyarsággal beszélt”, a cselédek pedig „bocinézésű, tizenöt–tizenhét éves szlovák lányok”, a közeli szegény falvakból jöttek.²

Márainak a lengyelekről kialakított véleménye gyakran rövid említésekben áll össze, de mikrofilológiai közelítésünk nem jelenti, hogy mindet leltárba vesszük: csak azokat vizsgáljuk, amelyek alaposabb figyelemről tanúskodnak.

Szász őseiről írja az *Egy polgár vallomásaiban*, hogy „A szabadságharc idejében találta meg a család magyar szívét, többen harcoltak Bem

hadseregében [...]” Gyermekkorában még voltak „lengyelbundás, fehér kamásnis megyei uracsok, mert a város aranyifjúságának öltözködésén érezni lehetett a közeli Sáros divatját”, amit az északi szomszédoktól vettek át. Budapesten is érte hasonló hatás: „Az iskolában és odahaza a »házi dolmányt« viseltük, ezt a »lengyelkét«, melyet éppen olyan kényelmetlen és katonás ruhadarabnak szabtak meg, mint a díszatillát, csak árnyalattal kevesebb sujtás villogott rajta...” Házukra visszaemlékezve felidézte ellentmondásos érzéseit: „A kertből a szomszédos »proliház« udvarára és zajos emeletére nyílt kilátás [...] Galíciából bevándorolt, szedett-vedett népség tanyázott az emeleten, kócos és hiányosan öltözött lányok jártak naphosszat az emeleti folyosón, zshivajogtak, [...] bájaikat mutogatták öltözés és vetkőzés közben, fesztelenül fogadták csapodár, sűrűn változó udvarlóiakat [...]. Úgy gondoltam szolidárisnak kell maradnom a családdal, nem állhatok le ezzel a »népséggel«; csak ne éltek volna olyan jókedvűen, olyan pancsikáló, önfeledt és szemmel láthatóan boldog lubickolással a »bűn«-ben! [...] Rejtegetett, képmutató s mégis leküzdhetetlen rokonszenvet éreztem szomszédaink iránt, oly vígan éltek, vagy talán nem is vígan, csak éppen éltek.”³ Az ízig-vérig polgárnak nevelt fiú nem gondolt arra, hogy a fejletlenebb Galíciából való lengyelek, köztük zsidók a jobb élet reményében jöttek Kassára.

1 hu.wikipedia.org>wiki>Kassa

2 <https://adoc.tips/marai-sandor-egy-polgar-vallo-masai.html>, [I], 3., 6., 9.; [II], 1.

3 Márai Sándor: *Egy polgár vallomásai*. Regény. Első kötet. Budapest, 2011. 28., 69., 219., 233., 235.

A második kötet tanúsítja, hogy az 1920-as évektől, Nyugaton főleg az irodalom foglalkoztatja, de hazája – és egész régióink – Trianon utáni helyzete is töprengésre készíti. Íme, amit a cseh Otokar Březina verseinek német fordításából kiolvasott: „amolyan »európai hazafiságot« éreztem rajta, s ez vonzott [...] szerettem volna megtudni, él-e azon európai ember, valahol egy lengyel szalonban, vagy dán egyetemen szónokol-e már az a fajta európai, aki elsősorban az, s csak aztán dán vagy lengyel?” – írja. Ezzel kapcsolatos kétségeinek is hangot ad: „Koudenhove Kalergi és Hubermann Broniszláv akkoriban nem hirdették még meg Páneurópájukat, de a jelszóval sűrítve volt a levegő.”⁴ Richard von Coudenhove-Kalergi osztrák-japán gróf, filozófus és politikus volt, Bronisław Hubermann, a világhírű hegedűművész pedig zsidó származású lengyel, aki ezt az eszmeiséget *Vaterland Europa* (1932) című könyvével németül terjesztette.⁵

A *Zendülők* (1930), átdolgozva *A Garrenek műve* ciklus első része *Zálogüzlet* című fejezetének egy részlete anekdota lehetett. A Lembergől hazafelé vonatozó zálogos meséli, hogy már a híres levendulás kontusovka [kontuszóvka] vodkát is hamisítják. Árut szállított a katonaságnak, de mert „nagyevő és nagyivó, s minden szoknya után szalad”, hónapokra börtönbe kerül. Lányának azt írja, hogy üzleti ügyei tartják ott a városban. Útitársai fokhagyma- és vodkaszagú lengyel parasztok. Igen dühös, visszautazna, hogy bosszút álljon egy lembergi lányon. A zálogos által megfogalmazott tanulság: „Isten megbüntetett a cellában, lekötötte erődet, az atyák átka száll fejedre, ha arra gondolsz, amit a lembergi lány mondott.”⁶

A ciklus harmadik része, a *Sértődöttek* szövege végén a dátum: 1941–1946. A cselekmény

a háború előtt zajlik Franciaországban, de Márai gondolatai a háború körül forognak, ami a lengyelek számára 1939-ben kezdődött. A főszereplő Garren Péter író, európai, „tehát hős”, 36 évesen (Márai ugyanennyi volt) kezdett vészjósló hangot hallani. „A világ gyanútlan volt, az állatok már aludtak ebben az órában, aludtak a bölények a lengyel őserdőekben, [...] de a hang mindennek utánament, s mindennek sorsát megváltoztatta”. Munkaadója Berlinbe küldte Pétert, aki ezt mondja róla: „Ritkán látam fizetni; mert nem hordott pénzt magánál – ahogyan Madame Curie nem tesz kézitáskájába egy darabka rádiumot, mikor emberek közé megy ötórás teára [...]” Márai nyilván tudta, hogy a tudós eredeti neve Maria Skłodowska, és hallott a Varsóhoz közeli rezervátumról. Az 1947–48-ban megjelent mű befejezése természetesen nemcsak Lengyelországról, hanem Európa tragédiájáról is szól, ám a felsorolt fővárosok között csak a Moszkvától nyugatra fekvőket említi.⁷

A Felvidék Magyarországhoz való 1938-as visszacsatolása után lelkesen utazott szülővárosába. *Kassai őrzéskönyv* (1941) című könyvében újraélte gyermekkorát, és emlékeit szembesítette a jelenről papírra vetett és a jövőről szőtt gondolataival. A Dómot viszontlátva megjegyzi, hogy azt az „öslakók, magyarok, németek és szlovákok” építették, ahogy a Várost, annak házait, köztük a „lengyel reneszánsz” e remekeit. „Ez a mű igényes volt, az örökkévalóságnak készült”. Az öröm átélése nem feledtette el vele az európai polgárként megélt, a szomszédban már véget is ért háborút. „A lengyel tragédia a világ katonai szakértőinek szeme láttára történt meg. [...] A szakértők napnál világosabban megmagyarázták, mit kell majd tenni, ha Nyugaton megindul a háború. Mindenki tudta, mit kell tenni. Senki nem cselekedett [...]. A világ minden jelentős gyára, nyersanyaga a fran-

4 Uo., Második kötet, 262., 293–294.

5 *Encyklopedia PWN*, tom 1. Varsó, 1999. 400., 854.

6 Márai Sándor: *Zendülők. A Garrenek ciklus első része*. Bp., 2005. 215., 226., 230–232.

7 Márai Sándor: *Sértődöttek. A Garrenek műve* 3. Bp., 2015. 11., 57., 194.

ciák és angolok rendelkezésére állott [...]. A Maginot-vonal biztonsági legendája egy esztendő alatt – a lengyel hadjárat befejezése és a sedani áttörés között eltelt hónapokban – elernyesztette a francia hadsereg és az arcvonal mögötti polgárság lelkét [...], nem hitték, hogy a holland és a belga ellenállás idő előtt megtörhet, nem hitték, hogy a német repülőket úgy semmisíthetik meg a nyugati arcvonalat, mint ahogy megsemmisítették a lengyelt.” Kassát látva, ugyancsak európai összefüggésben, utal városa múltjára, „ahol a kereskedő volt évszázadokon át az alkotó, a művész”. Példáiban egykor ide szállított lengyel árukat említ, textilféléket, a vodkát, aranyport és gubacsot, „a krakkói singgel mért bársonyt”. Azt fejtegeti, hogyan kell felépíteni egy új Európát, és ekkor ismét szóba hozza Varsó bombázását.⁸

Ajándék a végzettől. A Felvidék és Erdély visszacsatolása címmel kiadott kötete az 1937–42 közötti újságcikkeit tartalmazza, amelyekben ismét található a lengyelekre vonatkozó utalások. Bevezetőjében Szakály Sándor történész hangsúlyozza, hogy a Német Birodalom által Lengyelország ellen indított támadáskor a Teleki Pál vezette magyar kormány nemcsak semleges maradt, hanem el is utasította a németeknek azt a kérését, hogy csapataikat hazánkon átszállíthassák. A lengyel menekültek életfeltételeit biztosította, és Nyugatra való utazásukat elősegítve végig fenntartotta a diplomáciai kapcsolatokat. Az írónak itt is szülővárosa szerepéről volt a legtöbb mondanivalója. „Csehet utoljára Giskra idejében láttak Kassán, de Mátyás kapitányai akkor is könnyűszerrel kiverték a hívatlan vendégeket.” A szászok „itt vegyültek érzésben és életmódban legelőbb és legbiztosabban” a magyarsággal [...] eltűnt a Bocskai-sapkás magyar úr és a kerek főveges szász polgár, egyik deákul beszélt, másik magyar és lengyel szavakkal keverte a németet (...) nem a szász,

nem a lengyel, nem a szlovák hagyomány élt tovább [...]” – írta a Felvidék visszatérte előtt. *Magyar Grác* című cikkében a régi felvidéki, kárpátaljai és erdélyi kapcsolatok fontosságát említi, hiszen ezeken kívül „a szepesi városok, a lengyel határvárosok tartották a kereskedelmi és szellemi rokonságot e nagy várossal [...]” *Erdélyi adósság* című cikkében (1942) ifjúsága boldog évtizedében tett utazásait felidézve nem feledkezik meg azokról sem, amelyek során harmadosztályú kocsikban „tót kivándorlókat és lengyel politikai menekülteket” voltak útítársai.⁹

A gyertyák csonkig égnek (1942) témája két egykori katonaiskolás barátságának féltékenységgel történt megszűnése. Bár apja lengyel földön letelepedett francia volt, Fryderyk Chopin életének nagyobb részét ott, a kisebbet Franciaországban élte le. Nemzete sorsát, lelkületét kifejező zenéje a regény cselekményének visszavisszatérő, azt konstruáló eleme. Szegedy-Maszák Mihály *A kettős monarchia emléke a magyar irodalomban* című tanulmánya szerint „Márai Chopin op. 61. számot viselő Asz-dúr polonéz-fantáziáját társítja [...] egyik jelenetével [...], főszereplőjét, Henriket a zene iránti érzéketlenség választja el tulajdon anyjától, a francia grófnőtől és Konrád nevű lengyel barátjától”.¹⁰ A katonaiszti szolgálatról lemondó és a hazájától távoli életet választó Konrád anyja egy már szerényen élő báró becsvágyó felesége volt, „szomorú lengyel asszony”. Chopin távoli rokona. „– Az én hazám Lengyelország volt és Bécs, [...] Galícia és Chopin. Mi maradt mindebből? Ami összekötötte az egészet, az a titokzatos kötőanyag nem hat többé” – mondja Henriknek, a tábornoknak, amikor négy évtized után meglátogatja. Henrik emlékezteti rá, hogy anyjával is játszott a Chopin-fantáziát, és meg-

8 Márai Sándor: *Kassai őriárat*. Bp., 2003. 59–60., 102–103., 124.

9 Márai Sándor: *Ajándék a végzettől. A Felvidék és Erdély visszacsatolása*. Bp., 2004. 11., 93–94., 160., 270.

10 Szegedy-Maszák Mihály–Veres András (szerk.): *A magyar irodalom története, III. 1920-tól napjainkig*. Bp., 2007. 104.

kérdezi, játszotta-e a trópusokon is. A válasz nemleges. A tábornok mondja ki a legfontosabbat: „Tudok-e a szemedbe nézni, vagy színészkedjünk mi hárman, Krisztina, te és én [...]? Talán a zene, gondolom [...] az ember nem lehet büntetlenül zenész és Chopin rokona.” Megtudjuk tőle, hogy felesége „Kevert fajta volt, igaz, kissé német, kissé olasz s a többi magyar. Talán egy csepp lengyel vér is volt benne [...]”. Végül kijelenti: „Anyám, Krisztina és közötted volt a zene, mint kötőanyag. [...] Gyűlölöm a zenét [...]. Úgy látszik, szemérem és tapintat visszatartották Krisztinát attól, hogy jelenlétben hallgasson zenét veled. S minthogy a zenének semmiféle szavakkal kifejezhető értelme nincsen, van egy másik, veszélyesebb értelme, ha ennyire meg tudja érinteni az embereket, akik nemcsak a zenei hallás, hanem vér és sors szerint is összetartoznak.” A szövegben arról is találunk egy részletet, annak bizonyítékát, hogy az író – a II. világháború éveiben – a Monarchia múltját nosztalgikus iróniával idézve is gondolkodott a lengyel sorsról: „[...] Esterházy herceg palotájának pincéjében titkos találkára gyűltek össze a tüzes borok kedvelői [...] s lengyel urak. Izgatottan és bánatosan itták a tömény pálinkákat a Szent István templomának szomszédjában megnyitott apátsági pince füstös és fülledt termeiben, mert Lengyelország nem volt boldog.”¹¹

Chopin zenéje és a lengyel sors *A nővér* (1946) című kisregényben is összefonódik. Márai egy francia szerző Chopinről szóló könyve és egy hangverseny hatására fogott megírásához.¹² A híres magyar zongoraművész főhős naplójának első fejezetéből megtudjuk, hogy többé nem játszhat, mert – három éve, a lengyel háború kitörésekor – ujjai megbénultak, majd egyre betegbb lett. Irodalmunkban kivételes nem-

zetjellemezés: „Varsó elesett. Milyen közel voltak ők is lelkemhez, a lengyelek – egy nép, melynek végzete van, makacs és engesztelhetetlen végzete! Az a végzetük, hogy időnként elpusztulnak. S ez sorsuk igazi értelme is: miféle vad erővel [...] támadnak fel a balsors mélységeiből! Talán csakugyan elpusztultak volna már, ha békésebb sors módot ad nekik a kényelmesebb és veszélytelenebb létezéshez, talán belülről semmisültek volna meg, átadták volna magukat mindannak, ami lényükben lengyeles, kötetlen, pongyola. De így megtartotta őket [...] a szigorú történelmi sors, nagy, martalóc népek között mindig elbukva, mindig feltápáskodva s mindig lengyelesen, kissé hangosan, túlzottan, de ugyanakkor emberi iparkodással, rokonszenven – egy nép, melynek belülről, közvetlenül köze van a zenéhez! [...] Mit tehetek a lengyelekért? [...] Én csak a zene nyelvén tudok szólni a világhoz, s most, mikor egy halálra sebzett nemzet hörgése visszhangzik az emberi világban, nem tehetek mást, mint megszólaltatom egy európai hangversenyteremben a legnemesebb hangot, mellyel ez a nép valaha üzent az embereknek: életre keltem Chopin hangját! [...] Mert valamit tennem kell; a művész sem maradhat néma, amikor két nép, a lengyel és a német, halálos ölelésben fonódik össze.” Firenzébe utazva tervezi, hogy Chopin után Beethoven, ráadásként pedig Csajkovszkijt fog játszani. Gondolataitól nem szabadul: „[...] mély nyugalom áradt el bennem, mert tudtam, hogy ujjaim [...] néhány órán át nem hagynak még cserben: Beethoven és Chopin fogom játszani, mert ez a kötelességem”. A napló a tervezett nagy koncert, a lengyel művész zenei szavaival folytatódik: „Most még nyugodt, szenvedélymentes erők emelnek; de kezem már érzi a *presto*, az *allegro*, az *agitato* lassan lendülő indulatait, már hallom messziről a *Vihar-etűd* mély, titkos mennydörgését. *Allegro con brio*”. A jelen csak a betegség, minden egyéb elmúlt: „Valahol volt a háború. Valaha voltak hangversenytermek, ahol a zene viharzik.” Magától kérdi, tud-e még egyszer

11 Márai Sándor: *A gyertyák csonkig égnek*. Bp., 2018. 35., 71–72., 122–123., 138., 140–141., 46..

12 Fried István: „Ne az író történjen meg, hanem a műve”. *Apolitikus és irodalmi Márai Sándor*. Bp., 2002. 15–174.

Chopint játszani. Csak kábítószerekkel tudják enyhíteni fájdalmait: „Az oltás a zene emlékét idézte most: [...] – hosszú idő multán először – Chopin hangját hallottam...” – gondolja megbékélve a közeli véggel. „Vagy beszélgethetünk közömbös kérdésekről. Például a háborúról” – mondja orvosa. Felépülésében bízva még egyszer hallani akarja a zenét: szeretne, de már nem tud elutazni a régóta reménytelenül szeretett asszonyhoz.¹³

Márai 1943-tól haláláig írta *Naplóját*, amelynek első kötetei 1948-as emigrálásáig itthon jelentek meg. *A teljes napló* 18 kötetét 2006–2018 között adták ki Budapesten. A nagy terjedelmű szövegből csak válogathattunk. Elsősorban kommentárt nem igénylő idézeteket vettünk figyelembe, amelyek a szovjet blokkba kényszerített Lengyelországról, a lengyelekről és kultúrájukról szólnak.

Lengyelországról 1956. június 29-én így írt: „Ez most a mi forradalmunk!« – kiáltották tegnap a lázadó lengyel munkások a rendőrtanokok felé, amikor tüzelni kezdetek a lázadókra. A reggeli jelentések szerint harmincnolcan meghaltak, több százan megsebesültek [...] az ilyen lázadásokat »rendezhetik« is a kommunisták [...]”. A Szabad Európa mondta be: „A vasfüggönyön át különös híreket jelentett a rádió, Poznańból, máshonnan is jele érkezett, hogy egy kísértet járja körbe Európát, de nem az a kísértet, amelyről Marx regélt száz év előtt a Kommunista Manifesztumban, hanem a szabadság kísértete”. Október 22.: „Varsóban – talán – megmozdult a föld, és Moszkvában a kommunisták egymás nyakát markolásszák. Mi marad meg mindebből, ha egyszer a Kolosszus megrendül és összedől?” 1981-ben: „Az oroszok kerülgetik a nyugtalan Lengyelországot, kezdik megérteni, hogy amit erőszakkal összetákoltak – a Baltikumtól az Adriáig –, nem védelmi övezet számukra, hanem veszélyzóna”. 1982-

ből: „Lengyelországban a csődbe jutott kommunista garnitúrát felváltja a katonai diktatúra, amely bevezeti a szükségállapotot, és azt ígéri, hogy pellengérré állítja és megbünteti a csőd felelőseit, a kommunista privilegizáltakat”.¹⁴

A lengyelekről a legkülönbözőbb naplórészek szólnak. A 19. században, főleg annak második felében a hazájukat és gyakran talajt vesztett lengyelekről nálunk nem mindig vélekedtek a legkedvezőbben. Márai ennek ismeretében 1946-ban vetette papírra a következő mondatot: „A svéd kiadó ajánlata és hívása megindító, de nem kezdhetek vele semmit; nem mehetek el lengyeleskedni Stockholmba, akár milyen komolyan invitál is az északi vendéglátó”. Három évvel később is használta a rég elfelejtett ígét: „És reggel H. levele Németországból, ahol fogcsikorgatva lengyeleskedik esztendőök óta valamelyik bajor barátjánál: az amerikai kivándorló bizottság elutasította kérését, nem vándorolhat ki”. 1961-ben egészen más vélemény egy elolvasott újságcikk nyomán: „egy lengyel kommunista felveti a kérdést: mi célja az életnek a marxista szocialista rendszeren belül? Az egyénnek van-e még egyéni életcélja egy rendszerben, amely azt hirdeti, a rendszer életcéljai tökéletesen megfelelnek minden problémára.” 1967-ben beszámol arról, hogy olvasta Jókai Mór *A mi lengyelünk* (1903) című regényét, amelynek cselekménye az 1848–49-es szabadságharc egyik utolsó csatáját idézi fel. Ennek lengyel, mint kiderül, zsidó hőse rendbe hozza könnyelmű magyar társának birtokát, de a sors megakadályozza, hogy a magyar volt felesége legyen további életének társa.

1973-ban felfigyelt az USA-ban született, későbbi befolyásos lengyel politikusra: „A F. A.-ben egy Brzezinski [Brzeziński] nevű kremlinológus a »hidegháború« különböző fázisait

13 Márai Sándor: *Bébi vagy az első szerelem. A nővér.* Bp., 2002. 293–294., 309., 313–314., 336., 398.

14 *A forradalom előérzete.* 1956 Márai Sándor írásainak tükrében. Bp., 2006. 166., 210. (*ANapló, 1956* részletei), Márai Sándor: *A teljes napló. 1954–1956.* Bp., 2010. 421., Uő.: *Napló, 1976–1983.* Bp., 2001. 138., 152.

elemzi [...]”. A következő évben kiderül, igen fontosnak tartja véleményét, de nem tudja, hogy lengyel: „Brzezinski nevű történelemkutató (oroszl vagy ukrán, Washingtonban tanít) nemrégén egy tanulmányában ezt írta: »A kor-szak, amelyben élünk, konvencionális érte-lemben már nem forradalmi: a történelmi vál-tozás új metamorfózisát éljük. A világ olyan drámai átalakulás küszöbére érkezett, amely-nek emberi következményeit nem lehet a fran-cia vagy a bolsevik forradalom következmé-nyeihez hasonlítani.«”¹⁵

Chopint 1946-tól kezdve is többször szóba hozza, de művészetéről csupán egyszer, 1957-ben nyilvánít a tárgyalt regényekhez képest meglepő véleményt: „Van valami alattomos eb-ben a zenében. Feminin, érzéki alattomoság... Megértem Tolsztojt, aki sírt és dührohamot ka-pott, amikor Chopint játszották előtte. Van valami szemérmetlen ebben a zenében, valami leszbozsi.”

A lengyel irodalomról is olvashatunk napló-jában, köztük olyan alkotókról, akik régi len-gyel területen látták meg a napvilágot, de nem lengyel írók lettek. Joseph Conrad, eredetileg Teodor Józef Konrad Korzeniowski (1857–1924) a mai Ukrajna területén született, lengyel ne-mesi családból. 1874–94 között tengerészként bejárta a világot, majd angol író lett. Márai 1943-ban *The Rover* (1923, *A kalóz*) című regé-nyét olvassa, és megállapítja: „A világirodalom-ban ritka példa ez az író: egy ember, aki nem lengyel anyanyelvén, hanem idegen nyelven, angolul lett igazi és nagy író.” Utána mindjárt Konradnak nevezi: „Konrad, mint hősei, örökké kalózkodnak kissé a nagyvilágban”. Valószí-nűnek tartjuk, hogy *A gyertyák csonkig égnek* Konrádjá, aki Londonból érkezik barátját meg-

látogatni, s aki előtte évtizedeket töltött Dél-kelet-Ázsiában, nem véletlenül kapta kereszt-nevét. Márai 1955-ben egy francia szerző könyve nyomán még bővebben foglalkozott az angol íróval, akinek „szüleit éppúgy »kitelepi-tették« az oroszok, mint ma a magyar, a lengyel s a többi rabszíjra fogott nemzet értelmiségét”. Mint írja, »Conrad Korzeniovsky« 21 évesen úgy ment Angliába, hogy semmit sem tudott angolul. Őt felnevelő nagybátyja, Tadeus[z] Bob-rowski óvta attól, hogy orosz állampolgárságot vegyen fel. Márai kommentárja nemzetjellem-zés is: „Az oroszgyűlölet ezekben a lengyelek-ben tragikusan mély. Pontosan azok az erők morzsolták a szláv népeket is a cári Oroszország idejében, mint ma a kis kelet-európai népeket. A múlt század közepén, mint ma, a lengyel ér-telmiségiek menekülése az irodalom volt és a nosztalgikus akarat, fenntartani a zsarnokság idejében a kapcsolatot a nyugati műveltséggel.” Visszatér Conrad méltatására: „Amit ír, kitűnő [...] Álmatag, franciáktól tanult, van benne va-lamilyen szláv lágyság, merengés, de ugyanak-kor víziója van a világról, emberekről, s ezt a látomást erősen megrajzolt történelemben, írói erővel tudja megvalósítani. [...] Nincs mása a világirodalomban. 65 éves, amikor, 40 eszten-dő távollét után, hazalátogat Krakóba, ahol »fantomok és sírhantok« várják. Egyformán gyűlölte a németeket és az oroszokat.” 1970-ben olvasta el Conrad *Lord Jim* című művét: „Romantikus írás, titokzatos erővel, érzékiség-gel telített regény. [...] Egy lengyel matróz egyik napról a másikra megjelenik a világirodalom-ban, és a világ megtudja, hogy egy nagy író jelentkezett.” Utoljára 1984-ben Conrad *The Golden Arrow* (*Az arany nyíl*) című regényéről nyilvánított másféle véleményt: „Régen nem olvastam szépirodalmat, Conradról jó emlékem maradt. A könyv elkedvetlenít, unalmas. Na-gyon angolos akar lenni, de lengyelesen az.”¹⁶

15 Márai Sándor: *Ami a Naplóból kimaradt*, 1949. 127., *A teljes napló*, 1961–1963. Bp., 2012. 53., *A teljes nap-ló*, 1954–1956. Bp., 2010. 305–307., 309–310., *A teljes napló*, 1970–1973. Bp., 2015. 353., *Napló*, 1968–1975. Bp., 2011. 188.

16 Márai Sándor: *A teljes napló*, 1957–1958. Bp., 2010. november 12., *A teljes napló*, 1943–1944. Bp., 2006.

Valóban lengyel alkotóként Jan Lechoń (1899–1956) költőt említi, aki 1940 óta emigránsként élt New Yorkban. Lengyel hetilapot szerkesztett, lengyel tudományos intézetet szervezett, előadásokat tartott, és londoni emigráns folyóiratban publikált. Angolul 1958-ban kiadott *American Transformations* című tanulmánya Márai számára „Lelkes védőirat Amerika mellett, ahol [...] a nagy motor ma is a *Függetlenségi Nyilatkozat* biztatása, a *boldogságkeresés*. Ez igaz, csak az a kérdés, mi a »boldogság«? Az amerikaiak minden pillanatban »eladják« a boldogság külföle lehetőségeit [...]»¹⁷ (Márai az angol szavakat használja.)

1956-ban felfigyelt az USA-ban élő Isaac Bashevis Singer (1904–1991) jiddis–lengyel íróra. „Tanulságos, amit a »realitásról« mond. Arról, hogy a »misztikus« csak akkor meggyőző az irodalomban, ha az író előbb felmutatta a valóságot és aztán mondja el, mi a valóságban a misztikus” – olvassuk róla. Egy rokona segítségével köszönhetően angolul jelentek meg regényei. Több nyelvre lefordított műveinek cselekménye gyakran lengyel szülőföldjén játszódik, ahol több mint 30 évet leélt. 1978-ban Nobel-díjat kapott.

Márai egy folyóiratban rátalált Tadeusz Borowski (1922–1950) visszaemlékezéseire, ami terjedelmes méltatásra készítette. Az egykor

Lengyelországhoz tartozó, 1920 óta szovjet-ukrajnai városban született, szüleit a Távolságra száműzték, majd sikerült Varsóba költözniük. A menyasszonyát menteni akaró húszéves költőt a németek Auschwitzba internálták. Leírja a vonatszállítmányból kitámolygó férfiak, nők és gyermekek állapotát. Elmondja, látott fiatal nőt, aki tudta, hogy gázkamrába kerül, ha a kisgyermekét magával viszi, ezért elfutott a gyermek elől. De a nőt a náci nem engedték menekülni, a gyereket az

anya után dobták a gázkamrába. Borowski számadása meghalad mindent, amit eddig Auschwitzról közzé adtak, plasztikusabb, mint Szolzenyicin „Gulag”-jának realista részletei. A háború után nyugati városokban élt, de nem bírta a „frivol” világot. Visszatért Lengyelországba, és a kommunisták szolgálatában valamilyen „special mission”-t vállalt. 1950-ben öngyilkos lett. „A számadás emléke nem múló. A lidércálm visszatér; a tanulság, hogy az ember mindenre képes.”¹⁸

Márai *Írók, költők, irodalom* című esszégyűjteményében (Bp., 2003) sok külföldi szerzőről olvashatunk. Lengyelekről nem, pedig két Nobel-díjas írójuk, Henryk Sienkiewicz (1905) és Władysław Stanisław Reymont (1924) alkotásainak már a 20. század első, illetve harmadik évtizedében voltak magyar fordításai is. Czesław Miłosz az 1950-es évek végétől emigránsként az USA-ban élt. 1980-ban lett Nobel-díjas. Márait felesleges mentegetni: nem ismerhetett minden európai irodalmat alaposan. A lengyel nemzeti sorsról és jellemről így is sokat tudott.

91–92., *A teljes napló, 1954–1956*. Bp., 2010. 305–307., 309–310., *A teljes napló, 1970–1973*. Bp., 2015. 68., *Napló, 1984–1989*. Bp., 1999. 51.

17 Márai Sándor: *A teljes napló, 1959–1960*. Bp., 2012. 284., *Współczesni pisarze i badacze literatury*. t. 5. Varsó, 1997. 26–27., *Világirodalmi kisenciklopédia*, I. kötet. Bp., 1984. 687.

18 Márai Sándor: *Napló, 1976–1978*. Bp., 2001. 11., 15–16., *Világirodalmi kisenciklopédia*, II. kötet. Bp., 1984. 356., I. kötet. Bp., 1984. 167.